

ВІДГУК

офіційного опонента, доктора педагогічних наук, старшого наукового співробітника, завідувача кафедри сурдопедагогіки і сурдопсихології імені М.Д. Ярмаченка Факультету спеціальної та інклюзивної освіти Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
Шевченка Володимира Миколайовича
на дисертаційну роботу Литовченка Віталія Петровича **«Формування професійної комунікації фахівців сфери охорони здоров'я з особами з порушеннями слуху»**, що представлена до захисту у спеціалізовану вчену раду на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 Психологія

Актуальність теми дисертації

У контексті демократичних реформ в Україні чільне місце посідає стратегія безбар'єрності, що орієнтована на створення доступного середовища для всіх громадян. Такий підхід відповідає європейському курсу та ключовим цінностям щодо дотримання прав людини – недопущення дискримінації, повага до відмінностей, свобода вибору.

Запровадження принципів безбар'єрності під час надання медичних та реабілітаційних послуг забезпечує адаптацію закладів охорони здоров'я і сервісів для різних соціальних груп населення, що сприятиме підвищенню доступності та якості надання послуг загалом, зменшенню бар'єрів для взаємодії пацієнтів з закладами охорони здоров'я, більш ефективній діагностиці, лікуванню та попередженню захворювань у всіх пацієнтів.

Закономірно, що втілення безбар'єрності, як поетапний процес взаємообумовлених трансформацій, пов'язаний з комплексом змін на всіх щаблях системи охорони здоров'я. Саме таке багатовекторне бачення впровадження безбар'єрності, як системи цільових установок, відповідних правових норм, підготовки майбутніх лікарів тощо, простежується на сучасному етапі в теоретичних розробках і практичній діяльності вчених та медичних працівників України.

Проблема створення безбар'єрного простору для осіб з особливими потребами, зокрема з порушеннями слуху, знаходиться й в полі уваги спеціальної психології, зокрема, психологічна підтримка під час надання медичних послуг (особливо в умовах викликів воєнного часу), доступна професійна комунікація, врахування індивідуальних потреб кожного пацієнта.

Особливі потреби осіб з порушеннями слуху передбачають наявність у фахівців сфери охорони здоров'я відповідних компетентностей з подолання комунікативних бар'єрів на різних етапах лікування. Відтак, однією з умов є компетентність медичних працівників щодо встановлення та підтримки безбар'єрної професійної комунікації з пацієнтами.

Отже, актуальним є розроблення та впровадження теоретичних основ проблеми професійної комунікації медичних працівників з особами з порушеннями слуху, освітньо-професійних програм вищої та післядипломної освіти, які містять аспекти професійної комунікації лікаря, відповідних практичних рекомендацій.

З огляду на зазначене, актуальність дисертаційної роботи Литовченка Віталія Петровича «Формування професійної комунікації фахівців сфери охорони здоров'я з особами з порушеннями слуху» не викликає сумніву.

Наукова новизна та теоретичне значення дослідження

Акцентуючи на ключових досягненнях дисертаційного дослідження, необхідно виокремити результати з безумовною новизною, а саме:

- здійснено цілісний теоретичний аналіз проблеми професійної комунікації фахівців сфери охорони здоров'я у контексті ідеї безбар'єрності;
- визначено теоретичні основи формування професійної комунікації фахівців сфери охорони здоров'я з особами з порушеннями слуху; визначено компоненти професійної комунікації лікарів-стоматологів (когнітивний / знансвий, мотиваційно-ціннісний та практичний), відповідні критерії та рівні сформованості (високий / психологічно доцільний, достатній,

низький); обґрунтовано основні бар'єри у професійній комунікації з особами з порушеннями слуху (психологічні, комунікативні, культурні);

- визначено організаційні умови психологічно доцільної професійної комунікації з особами з порушенням слуху: здійснення комунікації на основі принципів безбар'єрності та доступності; підготовка (підготовленість та вмотивованість) фахівців; урахування / дотримання рекомендацій;

- визначено специфіку комунікативних потреб осіб з порушеннями слуху, в основі якої положення спеціальної психології, сурдопсихології, соціокультурного підходу до розуміння особливих потреб;

- охарактеризовано сучасний стан та особливості формування професійної комунікації з особами з порушенням слуху на основі національного та міжнародного досвіду й експертних думок;

- обґрунтовано та визначено зміст освітньої компоненти з формування психологічно доцільної професійної комунікації майбутніх лікарів-стоматологів (лікарів-інтернів) з особами з порушеннями слуху;

- уточнено сутність поняття «професійна комунікація фахівців сфери охорони здоров'я з особами з порушеннями слуху» як вид професійної комунікації, що передбачає обмін інформацією через вербальні та невербальні повідомлення із застосуванням обраного адаптованого каналу комунікації з метою вирішення професійних завдань, надання медичних послуг. Такий вид комунікації передбачає сформованість у лікаря інклюзивно-комунікативної компетентності: 1) знання специфіки комунікативних потреб осіб з порушеннями слуху; 2) мотивація щодо надання якісних послуг особам з порушеннями слуху, усвідомлення необхідності підвищення компетентності; 3) здатність реалізувати (застосовувати на практиці) відповідні знання на основі актуальних концепцій, моделей, підходів, спрямованих на забезпечення особливих комунікативних потреб. Ефективна (психологічно доцільна) професійна комунікація забезпечує досягнення взаєморозуміння, надання

кваліфікованої медичної допомоги (встановлення причини звернення пацієнта, планування лікування, відповідні рекомендації тощо) як результат реалізації принципів безбар'єрності;

– поглиблено та уточнено: організаційний та змістовий складники формування психологічно доцільної професійної комунікації майбутніх лікарів-стоматологів (лікарів-інтернів) з особами з порушенням слуху;

– подальшого розвитку набули: практичні алгоритми професійної комунікації з особами з порушеннями слуху на основі Калгарі-Кембриджської моделі медичного інтерв'ю із врахуванням положень спеціальної психології.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами

Дисертацію виконано відповідно до науково-дослідних тем відділу психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими потребами Інституту спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України – «Теоретико-методичні основи психолого-педагогічного супроводу осіб з порушеннями когнітивного розвитку», 2021-2023 рр.; «Теоретико-методичні засади психологічного та психотерапевтичного супроводу ресоціалізації осіб з особливим освітніми потребами в умовах кризових викликів», 2024-2025 рр.

Тему дисертації затверджено вченою радою Інституту спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України (протокол №9 від 24.11.2022 р).

Практичне значення одержаних результатів дослідження

Практичне значення результатів дослідження полягає у розробленні та впровадженні у практику підготовки та підвищення кваліфікації фахівців сфери охорони здоров'я комплексу практичних та навчальних матеріалів:

– рекомендації щодо підготовки фахівців сфери охорони здоров'я – студентів медичних закладів вищої освіти (аспекти професійної комунікації з пацієнтами з порушеннями слуху);

– лекції та практичні заняття з теми «Комунікативні навички лікаря стоматолога-терапевта (безбар'єрний підхід)» до освітньої програми підготовки лікарів-інтернів та слухачів циклу з спеціалізації (кафедра стоматології, Інститут післядипломної освіти, НМУ імені О.О. Богомольця);

– авторський інформаційний Telegram чат-бот з проблеми професійної комунікації медичних працівників з особами з порушеннями слуху;

– авторські лекції-дискусії «Стоматологічна інклюзивна толока» на платформі Clubhouse з метою вивчення експертної думки лікарів-стоматологів різних країн, обговорення актуальних проблем, підвищення обізнаності з дотичних питань;

– методичні рекомендації для лікарів-стоматологів з професійної комунікації з пацієнтами з порушеннями слуху.

Також розроблено концепцію заснування кафедри професійної комунікації лікаря-стоматолога як структурного підрозділу закладу вищої освіти, що сприятиме цілеспрямованій фаховій підготовці майбутніх лікарів та програму навчальної дисципліни «Професійна комунікація лікаря-стоматолога з пацієнтами з особливими потребами» (як вибіркового компонента підготовки на магістратурі або інтернатурі).

Матеріали дисертаційного дослідження, методичні розробки можуть бути використані адміністрацією та професорсько-викладацьким складом закладів вищої медичної освіти в процесі підготовки лікарів-стоматологів до професійної комунікації з особами з порушеннями слуху; адміністрацією та науково-педагогічним складом закладів післядипломної медичної освіти, керівниками медичних клінік для підвищення професійного рівня фахівців сфери охорони здоров'я з питань професійної комунікації, надання безбар'єрних послуг пацієнтам з особливими комунікативними потребами.

Результати дослідження також можуть бути використані для оновлення силабусів, навчальних програм із підготовки фахівців у закладах вищої та

післядипломної освіти за спеціальностями 053 «Психологія», 221 «Стоматологія», під час провадження нових теоретичних та експериментальних досліджень.

Ступінь обґрунтованості та достовірності наукових положень, висновків та рекомендацій, що сформульовані в дисертації

Вірогідність результатів дослідження забезпечується послідовною реалізацією теоретичних положень у вирішенні завдань дослідження; об'єктивним аналізом наукових джерел та законодавчих документів; використанням валідних і надійних взаємодоповнюючих методів, що відповідають меті та завданням дисертаційної роботи; поєднанням кількісного та якісного аналізу отриманих даних; ефективністю експериментальної роботи, що проведена в умовах реального освітнього процесу закладів післядипломної педагогічної освіти.

Достовірність результатів роботи підтверджується широким оприлюдненням й апробацією основних положень та результатів дослідження на науково-практичних заходах міжнародного, всеукраїнського та регіонального рівнів, шляхом обговорення на засіданнях відділу психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими потребами Інституту спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України.

Оцінка змісту дисертації, її завершеності в цілому та основних положень дисертації

Оцінюючи зміст й завершеність дисертації Литовченка Віталія Петровича «Формування професійної комунікації фахівців сфери охорони здоров'я з особами з порушеннями слуху» відмітимо, що вона є цілісним структурованим дослідженням, зберігає логічну послідовність та комплексність викладення матеріалу як на рівні роботи загалом, так і в межах кожного окремого розділу. Дисертація написана державною мовою, з використанням прийнятної сучасної термінології. Робота складається з анотацій українською та англійською мовами,

вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (337 найменувань, з них 186 іноземною мовою) і додатків. Робота містить 15 рисунків, 14 таблиць на 20 сторінках.

У першому розділі дисертаційної роботи автором визначено теоретичні основи формування професійної комунікації фахівців сфери охорони здоров'я з особами з порушеннями слуху; розкрито нормативно-правові засади у сфері медичних послуг; уточнено сутність ключового поняття «професійна комунікація фахівців сфери охорони здоров'я з особами з порушеннями слуху»; наголошено на актуальності проблеми ефективної комунікації між лікарем та пацієнтом.

Здійснено аналіз таких категорій як «комунікація», «професійна комунікація», розглянуто особливості формування «soft skills», «емоційного інтелекту» як складників професійної комунікації. Розглянуто поняття «компетентності», «професійної компетентності», «комунікативної компетентності», «інклюзивної компетентності», які дотичні до проблеми формування професійної комунікації.

У першому розділі дисертаційної роботи також проаналізовано специфіку комунікативних потреб осіб з порушеннями слуху; наведено статистичні дані щодо кількості осіб з порушеннями слуху (дані Всесвітньої організації охорони здоров'я, Всесвітня федерація глухих, Українського товариства глухих та ін.); подано класифікації порушень слуху, огляд медичних технологій та технічних засобів реабілітації. Розглянуто дотичні теоретичні положення спеціальної та медичної психології, сурдопсихології, психологічні аспекти комунікативних потреб осіб з порушеннями слуху. На основі теоретичного аналізу подано узагальнені основні шляхи комунікації між лікарем-стоматологом та пацієнтом з порушенням слуху (через перекладача жестової мови; за допомогою письмового мовлення; шляхом використання пам'ятки-алгоритму лікаря з

жестами, необхідними для комунікації під час стандартних стоматологічних маніпуляцій).

Також розглянуто безбар'єрність як контекст професійної комунікації (психологічний контекст; соціокультурний контекст; безбар'єрність як дотримання норм доступності у медичній сфері; моделі надання медичної допомоги у контексті безбар'єрності); узагальнено, що одним із чинників забезпечення безбар'єрності у системі охорони здоров'я для пацієнтів з порушенням слуху є відповідна підготовка лікарів.

Презентовані аспекти (психологічні основи, соціокультурні особливості) склали основу проєктування професійної комунікації медичних працівників з особами з порушеннями слуху.

У межах другого розділу дисертаційної роботи *«Сучасний стан та міжнародні стандарти професійної комунікації фахівців сфери охорони здоров'я з особами з порушеннями слуху»* з метою аналізу сучасного стану проблеми проведено експертне опитування національних та міжнародних фахівців. Зокрема, на цьому етапі дослідження: визначено респондентів – національних та міжнародних експертів; розроблено анкету (Google Forms); визначено тематику та матеріали (зокрема, Case Study) для онлайн обговорення в межах лекцій-дискусій з теми «Стоматологічна інклюзивна толока» на платформі Clubhouse; проведено опитування українських експертів з метою визначення сучасного стану проблеми професійної комунікації лікарів-стоматологів з пацієнтами з порушеннями слуху та опитування міжнародних експертів з метою визначення міжнародних стандартів (підходів, тенденцій) професійної комунікації медичних працівників (лікарів-стоматологів) з особами з порушеннями слуху, міжнародного досвіду підготовки майбутніх лікарів (стоматологів) до роботи з пацієнтами з особливими потребами; проведено онлайн обговорення на платформі Clubhouse в межах лекцій-дискусій «Стоматологічна інклюзивна толока» за участі лікарів-стоматологів різних країн;

за результатами узагальнення визначено умови психологічно доцільної професійної комунікації з особами з порушенням слуху та рекомендацій, що сприятимуть удосконаленню програм підготовки майбутніх медичних працівників (стоматологів), вирішенню важливих питань професійної комунікації з пацієнтами з порушеннями слуху.

Важливо, що у цьому розділі подано кращі міжнародні практики підготовки майбутніх лікарів-стоматологів з питань комунікації з пацієнтами з особливими потребами, зокрема з порушеннями слуху (на основі узагальнення експертної думки директора програми магістратури та аспірантури, професора профілактичної та громадської стоматології Стоматологічного коледжу Університету Айови США; директора Рочестерського дослідницького центру профілактики «Національний центр досліджень здоров'я глухих», професора кафедри сімейної медицини та наук про громадське здоров'я Школи медицини та стоматології Рочестерського університету США; радника Норвезької асоціації глухих та ін.), що є важливим для України в контексті євроінтеграції.

Третій розділ роботи *«Умови формування професійної комунікації фахівців сфери охорони здоров'я з особами з порушеннями слуху»* також заслуговує на позитивну оцінку. Умови формування професійної комунікації фахівців сфери охорони здоров'я з особами з порушеннями слуху перевірялися в процесі підготовки лікарів-інтернів. Специфікою експерименту зумовлено, що перевірялася друга умова – підготовка (підготовленість та вмотивованість) фахівців; першу і третю умови було враховано та впроваджено наскрізно.

На основі результатів теоретичного аналізу, а також аналізу медичної практики, автором дисертаційного дослідження доцільно визначено компоненти професійної комунікації фахівців сфери охорони здоров'я (лікарів-стоматологів) з особами з порушеннями слуху: когнітивний (знансвий), мотиваційно-ціннісний та практичний. Відповідно до зазначених компонентів та з урахуванням специфіки експерименту (реалізація в процесі підготовки лікарів-

інтернів) визначено критерії та відповідні показники. Під час експерименту враховано, що респонденти (лікарі-інтерни) не мають достатнього досвіду практичної діяльності, тому більша увага приділялася когнітивному та мотиваційно-ціннісному компонентам.

У процесі формувального етапу експерименту на виконання завдань дослідження обгрунтовано, розроблено та апробовано у викладацькій практиці (кафедра стоматології Інституту післядипломної освіти Національного медичного університету імені О.О. Богомольця) зміст освітньої компоненти з формування психологічно доцільної професійної комунікації майбутніх лікарів-стоматологів (лікарів-інтернів) з особами з порушеннями слуху – комплекс практичних та навчальних матеріалів:

Результати експерименту засвідчили позитивну динаміку рівнів сформованості професійної комунікації лікарів-інтернів (кількість респондентів з високим (психологічно доцільним) та достатнім рівнем значно збільшилася).

Варто зазначити, що розроблені автором Опитування для національних та міжнародних експертів, Анкета для лікарів-інтернів, Програма науково-методичного семінару *«Безбар'єрна медицина. Професійна комунікація лікаря-стоматолога та пацієнта»*, методичні матеріали, подані у додатках, є важливими для практики професійної підготовки майбутніх лікарів до роботи з пацієнтами з особливими потребами.

Отже, дисертаційна робота Віталія Петровича Литовченка свідчить про проведення ретельної пошукової та аналітичної діяльності, а також опрацювання та систематизацію значного обсягу інформації. Дослідження відзначається глибоким обгрунтуванням наукових тез, висновків та рекомендацій. Оцінка змісту цього дослідження дозволяє зробити висновок, що поставлена мета була досягнута в процесі вирішення основних завдань, а сама дисертація є цілісною науковою кваліфікаційною роботою.

Відсутність (наявність) порушення академічної доброчесності

Слід зазначити, що під час роботи з дисертацією порушень вимог не виявлено, текст роботи оригінальний. Аналіз публікацій дисертанта засвідчив їх відповідність вимогам щодо оприлюднення результатів дослідження.

Основні результати дослідження викладено в 21 науковій праці, зокрема: 1 стаття у періодичному науковому виданні, що індексується у Scopus та Web of Science; 9 статей у наукових фахових виданнях категорії Б (зокрема ті, які індексуються у міжнародних наукометричних базах Index Copernicus та ін.); 12 тез доповідей у збірниках матеріалів міжнародних та всеукраїнських конференцій, семінарів.

Зауваження та рекомендації щодо оформлення та змісту дисертації

Загалом позитивно оцінюючи наукове і практичне значення здобутих дисертанткою результатів, відзначимо окремі дискусійні положення та висловимо деякі зауваження й побажання до змісту роботи:

1. В контексті професійної комунікації дисертантом доцільно обрано саме категорію осіб з порушеннями слуху, ґрунтовно представлено особливості такої комунікації фахівцями сфери охорони здоров'я, розроблено практичні рекомендації. В теоретичній і емпіричній частинах (перший та другий розділи) частково дисертант подає більш загальний аспект взаємодії з людьми з особливими потребами, утім не диференціює за специфікою порушень. Водночас, порівняння особливостей взаємодії фахівців сфери охорони здоров'я з особами з особливими потребами, зумовленими різними порушеннями (пошкодженнями зору, опорно-рухового апарату, інтелектуального розвитку тощо) було б цікавим і доцільним.

2. Однією з позицій наукової новизни дослідження є «подальший розвиток практичних алгоритмів професійної комунікації з особами з порушеннями слуху на основі *Калгарі-Кембриджської моделі медичного інтерв'ю* із врахуванням положень спеціальної психології», що є доцільним, зокрема у контексті євроінтеграції. Втім, потребує додаткового обґрунтування

вибір дисертантом власне цієї моделі, оскільки наявні й інші моделі взаємодії медичних працівників з пацієнтами.

3. Доцільним і важливим є аналіз *історичних аспектів проблеми*, зокрема представлений у параграфі 1.1. Водночас, на наш погляд, презентований історичний аспект є недостатнім, потребує більш детального висвітлення питання підготовки майбутніх лікарів до ефективної комунікації з пацієнтами, зокрема пацієнтами з особливими потребами (з інвалідністю).

4. Вагомою є розроблена в межах експерименту навчальна програма *«Професійна комунікація лікаря-стоматолога з пацієнтами з особливими потребами»* (як вибірковий компонент підготовки на магістратурі або інтернатурі), яку представлено у параграфі 3.2. Позитивно, що при створенні програми враховано розроблені Національним агентством забезпечення якості вищої освіти *Критерії оцінювання якості освітньої програми*, які є додатком до *Положення про акредитацію освітніх програм, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти* (2019); дисертант є експертом з акредитації освітніх програм НАЗЯВО з числа здобувачів вищої освіти за спеціальністю 53 Психологія; має досвід викладацької роботи на кафедрі стоматології НМУ ім. О.О. Богомольця. Водночас, програма за структурою не повною мірою відповідає чинним вимогам. Також доцільно було б, на наш погляд, подати програму у додатках.

Разом з тим, висловлені зауваження та побажання не впливають на загальну позитивну оцінку рецензованої роботи і є предметом наукової дискусії.

Висновок про відповідність дисертації встановленим вимогам

З огляду на вищезазначене вважаємо, що дисертаційне дослідження Литовченка В.П. *«Формування професійної комунікації фахівців сфери охорони здоров'я з особами з порушеннями слуху»* відповідає вимогам до оформлення дисертацій, порядку присудження наукового ступеня доктора філософії, затвердженими Наказом МОН України від 12.01.2017 №40 «Про затвердження

Вимог до оформлення дисертації» (із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства освіти і науки України №759 від 31.05.2019) і постановою КМ України від 12.01.2022 №44 «Про затвердження Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» (із змінами, внесеними згідно Постанови КМ України №341 від 21.03.2022 року, №502 від 19.05.2023 року, №507 від 03.05.2024 року), а її автор – Литовченко Віталій Петрович заслуговує на присудження ступеня доктора філософії PhD галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки зі спеціальності 053 Психологія.

Опонент:

**доктор педагогічних наук,
старший науковий співробітник,
завідувач кафедри сурдопедагогіки та
сурдопсихології імені М.Д. Ярмаченка
Факультету спеціальної та
інклюзивної освіти Українського
державного університету
імені Михайла Драгоманова**

Володимир ШЕВЧЕНКО

пос. зав. канцелярією Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

08 20 24

*Підпис В. Шевченко
засвідчую спец.
свідомостю Р. О. Шевченко*